

Standaardisatie van de Nederlandse Gebarentaal.

Prof. Dr. A.E. Baker, Universiteit van Amsterdam, afdeling Taal- en Letterkunde

Dr. G.M. Schermer, Nederlandse Stichting voor het Dove en Slechthorende Kind, Amsterdam

1. Inleiding

Binnen elke taalgemeenschap bestaan taalvarianten. Variatie kan samenhangen met de plaats waar een taaluiting gemaakt wordt. We spreken dan van geografische of regionale variatie. Variatie kan ook samenhangen met de leeftijd van de taalgebruiker. In het Nederlands gebruiken jongeren het woord 'gaaf' waar ouderen 'mooi' zouden zeggen. Een derde type variatie hangt samen met de situatie waarin een woord gebruikt wordt. In een formele situatie bijvoorbeeld kiest men voor andere woorden dan in een informele situatie. Zo verwijzen de woorden 'smoel', 'gezicht' en 'gelaat' naar hetzelfde maar worden in verschillende situaties gebruikt.

Meestal heeft één van de regionale varianten de status van standaardtaal (Appel et al. 1992:9). De variant ABN is de standaardvariant voor het gesproken Nederlands; het Engels uit Oxford is de standaardvariant voor het Brits Engels. De meeste sprekers beheersen de standaardvariant minstens passief, dat wil zeggen zij begrijpen deze variant als deze gesproken wordt. Veel sprekers kunnen ook een variant dicht bij de standaardvariant actief produceren. Bijvoorbeeld sprekers uit Limburg begrijpen ABN en velen spreken een variant die op ABN lijkt, hoewel aspecten zoals de zachte 'g' blijven. Sprekers weten ook in welke situaties zij de ene of andere variant mogen gebruiken.

2. Het ontstaan van een standaardtaal

In iedere taalgemeenschap heeft het

proces van ontstaan van deze standaardvariant een andere geschiedenis. De volgende factoren kunnen hierbij een rol spelen:

- De machtspositie en status van verschillende groeperingen binnen de taalgemeenschap.
- De frequentie van communicatie tussen groeperingen.
- De mate waarin een variant door de media gebruikt wordt (Bell 1991). Hoe meer de standaardvariant in de media gebruikt wordt, hoe meer deze ook algemeen begrepen en gebruikt wordt.
- De behoefte aan een vorm van taalplanning van bepaalde groeperingen binnen de taalgemeenschap.

In de meeste taalgemeenschappen zoals van het Nederlands of het Brits Engels is het ontstaan van de standaardvariant een natuurlijk proces geweest dat zich over langere tijd afspeelt. In een veel kleiner aantal taalgemeenschappen heeft dit proces sturing gekregen van boven af in de vorm van taalbeleid of taalplanning. De motivering voor taalplanning kan zeer algemeen zijn zoals bijvoorbeeld het geval is met het idee achter de Académie Française die in 1635 ingesteld werd om de zuiverheid van de Franse taal te bewaren. In andere gevallen is de motivering sterk gekoppeld aan het onderwijs. Een standaardvariant is dan nodig om lesmateriaal op een efficiënte manier te kunnen maken.

Niet alle sturingspogingen zijn succesvol geweest. Met name niet wanneer er weinig rekening is gehouden met de natuurlijke processen in de taal. Het werk van de Académie Française bijvoorbeeld heeft tot voorschriften geleid die ver weg staan van

het werkelijke taalgebruik in Frankrijk (Crystal 1985:53).

Een belangrijk gevolg van een opgelegde standaardvariant is de geringe sociale waardering die vaak aan de niet-standaardvarianten (en hun sprekers) gehecht wordt. Waar het proces van standaardisatie gestuurd wordt door middel van selectie van één variant worden de andere varianten impliciet als minderwaardig verklaard. Dit kwetst de taalidentiteit van de sprekers van deze varianten en leidt tot weerstand tegen de acceptatie van de standaardvariant.¹

Vergelijking van gestuurde standaardisatie in veel verschillende taalgemeenschappen (o.a. het Basque, Toc Pisin, Maleis, Noors) leert dat het niet duidelijk is welke factoren altijd tot een succesvol sturingsproces leiden. Wel duidelijk is dat een wetenschappelijk verantwoorde inventarisatie en beschrijving van de varianten van een taal een absolute voorwaarde is voor een begin van een vorm van taalplanning. De beschrijving van de taal moet bijgehouden worden om te evalueren hoe succesvol de sturing van de standaardisatie is geweest en om te constateren welke veranderingen de taal ondergaat.

Taalplanning is dus een zaak waarbij men voorzichtig en met beleid te werk moet gaan:

"Language planners have had a tendency to rush in where angels dare not tread. We are far from having sorted out the necessary philosophical and theoretical issues of language planning and, in particular, have not solved problems of the long term preservation of equitable diversity-"(Mühlhäusler 1991:150).

Een recent voorbeeld van een succesvol aangestuurde standaardisatie is het Moluks Maleis in de context van Onderwijs in Eigen Taal en Cultuur (OETC) in Nederland. Hier werd gesignaleerd dat het nodig was om het Moluks Maleis goed te beschrijven of inventariseren en deze beschrijving ook goed bij te houden. Dit is een proces dat lang duurt. Gezien de dringende noodzaak voor het basisonderwijs om tot een keuze te komen voor lesmateriaal werd begonnen met het maken van een beschrijving van een klein deel van de woordenschat. Hiertoe werd de variatie in de basiswoordenschat geïnventariseerd (rond 2000 woorden) op basis van de Kohnstamm Streeflijst voor kinderen van 6 jaar (Kohnstamm e.a. 1981).

Molukse leerkrachten werd gevraagd om aan te geven welke Molukse woorden zij gebruikten voor de Nederlandse woorden en welke woorden kinderen van 4-5 jaren moesten kennen (Lasomer & Vermeer 1990). Op deze manier ontstond een streeflijst die leerkrachten in het onderwijs konden gebruiken.

Op grond van dit onderzoek is ook een actieve woorden-schat-toets Moluks Maleis gemaakt. In ieder stadium is de Molukse taalgemeenschap geraadpleegd.

3. De situatie omtrent de Nederlandse Gebarentaal

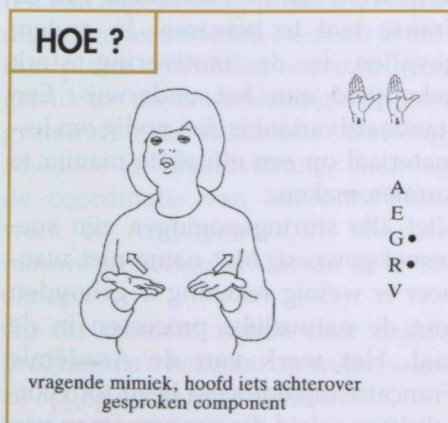
De motivering voor standaardisatie is een belangrijke aspect van taalbeleid. In het geval van de Nederlandse Gebarentaal is de drijfveer de keuze van de taal variant voor het onderwijs en ook in verband daarmee de keuze van de taalvariant voor taalcursussen voor leerders van NGT als tweede-taal.

De Nederlandse Gebarentaal is een natuurlijke taal en ontwikkelt zich in principe vanzelf. Zoals boven is beschreven, is taalplanning echter noodzakelijk als er bepaalde behoeftes bij de gebruikers ontstaan waardoor een natuurlijke loop van de ontwikkeling van de taal niet meer wen-

selijk of mogelijk is. De gebruikers van de Nederlandse Gebarentaal zijn in de eerste plaats dove mensen zelf. Daarnaast is er een groep ouders, leerkrachten, hulp- en dienstverleners die de Nederlandse Gebarentaal gebruiken in de communicatie met dove mensen. Een derde groep wordt gevormd door de tolken die op steeds grotere schaal ingeschakeld worden door dove kinderen en dove volwassenen. Tot slot is er een groep mensen waartoe studenten, onderzoekers en de media behoren.

De wens om in te grijpen in het natuurlijke proces van de ontwikkeling van de NGT komt met name vanuit de tweede groep: ouders, leerkrachten, hulp- en dienstverleners. De reden hiervoor is te vinden in het feit dat er verschillen bestaan tussen gebaren die in verschillende regio's gebruikt worden. Er is dus behoefte aan een standaardvariant die niet regionaal afhankelijk is. Nu de Nederlandse Gebarentaal in het onderwijs aan doven een structurele plaats naast het Nederlands inneemt, is er een toenemende behoefte aan een standaardisering van materiaal dat in de Nederlandse Gebarentaal op scholen onderwezen wordt.

Een belangrijk onderdeel van dit materiaal vormt het lexicon oftewel de gebarenschat. De wens tot standaardisering heeft met name betrekking op de regionale variatie. We zullen dan ook kort ingaan op de mate waarin regionale variatie een rol speelt in het lexicon van de Nederlandse Gebarentaal.

4. Regionale variatie in de NGT : stand van zaken

Een taal ontstaat en ontwikkelt zich daar waar mensen met elkaar communiceren. Er ontstaan nieuwe woorden of gebaren voor begrippen en doordat mensen in een taalgemeenschap steeds nieuwe woorden of gebaren gebruiken om te communiceren worden ze conventioneel. De gebaren die in Nederland gebruikt worden zijn niet in alle delen van het land hetzelfde, omdat ze zijn ontstaan in verschillende taalgemeenschappen, namelijk in de regio's rond de vijf dovenscholen in Nederland. Omdat dove mensen uit de verschillende regio's vroeger weinig contact met elkaar hadden, ontstonden er in Groningen andere gebaren dan in Rotterdam, Voorburg, Amsterdam of St. Michielsgestel. Het eerste, landelijke project dat zich bezig heeft gehouden met de inventarisatie van Nederlandse gebaren is het KOMVA-project (1982-1990). Dit project werd uitgevoerd door de Nederlandse Stichting voor het Dove en Slechthorende Kind in samenwerking met de vakgroep Algemene Taalwetenschap van de Universiteit van Amsterdam.

Op basis van de Kohnstamm streeflijst werden per Nederlands trefwoord alle gebaren uit de verschillende regio's verzameld en met elkaar vergeleken. Doel hiervan was inzicht te krijgen in het lexicon van de Nederlandse Gebarentaal. Uit onderzoek naar de gegevens die het KOMVA-project opgeleverd heeft, is gebleken dat er geen sprake is van vijf verschillende dialecten van de Nederlandse Gebarentaal (Schermer, 1986, 1990).

Uit vergelijking - in 1986 - van een groep van 600 trefwoorden bleek dat er voor 166 trefwoorden dezelfde gebaren bestonden in alle regio's en 202 waar er twee verschillende gebaren voor waren.

Voor de overige 368 trefwoorden waren er meer dan twee verschillende gebaren. Uit dit onderzoek bleek ook dat alle regio's meer gebaren gemeenschappelijk hadden met de

regio Amsterdam dan met enig andere regio (Schermer, 1986). Uit een vergelijking van 600 trefwoorden in 1996 bleek dat de regio's Amsterdam, Rotterdam, Voorburg en St. Michiels-gestel meer overeenkomsten met elkaar vertonen dan met de regio Groningen. In feite kunnen we nu spreken over twee regionale varianten, die van het Zuid-Westen en die van het Noorden.

Een belangrijk gegeven in de discussie over regionale variatie is het feit dat de grootste variatie zich voordoet

ling van het KOMVA-project om de Nederlandse doven één regionaal gebaar op te dringen.

Dergelijke pogingen tot opgelegde standaardisatie werken over het algemeen niet, omdat mensen niet zomaar andere woorden of gebaren willen gebruiken alléén omdat ze in een (gebaren)woordenboek staan. In eerste instantie werden in de landelijke gebarenwoordenboeken zoveel mogelijk de regionale varianten opgenomen.

Hierbij is het principe van voorkeurs-

manier wordt de uniformiteit van gebaren ook in de hand gewerkt.

5. Werkplan om te komen tot standaardisatie van de Nederlandse Gebarentaal

De werkzaamheden die noodzakelijk zijn voor een planning van de Nederlandse Gebarentaal, kunnen in een aantal fasen onderverdeeld worden. Afhankelijk van de aard van de werkzaamheden binnen elk van deze fasen werken dan mensen uit verschillende groeperingen met verschillende deskundigheden samen.

Eerste fase

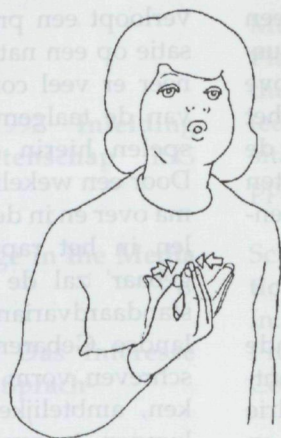
De eerste fase bestaat uit het verzamelen van gegevens over het lexicon, de grammatica en het gebruik van de Nederlandse Gebarentaal.

Het KOMVA-project heeft met deze inventarisatie een eerste begin gemaakt. Een woordenlijst van 2000 woorden leverde zo'n 15.000 gebaren in de vijf verschillende regio's op. Deze gebaren zijn allemaal in een notatiesysteem opgeslagen en vormen de basis voor een aantal woordenboeken (Handen uit de Mouwen, 1998, Basisgebarenschat, 1989, Gevoelsgebaren in de NGT, 1993).

De afdeling OOG van de Nederlandse Stichting voor het Dove en Slechthorende Kind heeft de activiteiten van het KOMVA-project voortgezet. Met behulp van subsidie van de Europese Unie heeft de NSDSK een database voor gebaren ontwikkeld die de basis vormt voor de productie van cd-rom's (SIGNBASE). In totaal zijn nu zo'n 3000 gebaren vastgelegd en gevisualiseerd in de vorm van tekeningen, foto's en gedigitaliseerde filmpjes. De inventarisatie van het lexicon van de NGT is een continu proces: taal verandert, nieuwe gebaren ontstaan etc.

Het is zeer aan te bevelen om de gegevens over de gebaren op te slaan in een beelddatabase. Met behulp van een database kunnen gegevens snel geraadpleegd worden en eventueel via het internet verspreid worden. De Landelijke Onderzoeksschool LOT

HOE ?

A •
E
G
R
V •

vragende mimiek, hoofd iets achterover

in het basislexicon. Slechts 25 van de 351 gebaren die te maken hebben met het thema "Natuur en Milieu" (die dus niet tot het basislexicon behoren) bleken in Groningen anders te zijn dan in de rest van het land. (Schermer e.a. 1997).

Samenvattend kunnen we dus stellen dat de variatie in het lexicon van de NGT voornamelijk te vinden is in het basislexicon en dat er een duidelijk proces van uniformering heeft plaatsgevonden in de laatste 10 jaar.

Een belangrijke rol in de uniformering van een taal is de beschikbaarheid van (woordenboek)materiaal en de mate waarin dit materiaal verspreid wordt.

Het belangrijkste doel van het KOMVA-project was om in eerste instantie de regionale variatie te beschrijven en in woordenboeken te verspreiden. Het was niet de bedoe-

gebaren gehanteerd.

Dat wil zeggen, het gebaar dat in de meeste regio's gebruikt wordt, wordt als eerste gebaar opgenomen. Dit gebaar wordt dan het voorkeursgebaar genoemd. Hiermee wordt echter niet bedoeld dat een regio een eigen gebaar zou moeten laten vallen.

Het toekennen van het kenmerk 'voorkeur' aan gebaren had een tweeledig doel:

- het vaststellen van de meest landelijk gebruikte gebaren
- het stimuleren van het proces van uniformering van gebaren door de voorkeursgebaren te gebruiken in de gezinsbegeleiding en het onderwijs

Een neveneffect van deze werkwijze is dat regio's van elkaar gebaren overnemen, daar waar in een regio een gebaar voor een bepaald begrip ontbreekt. Zo hoeft er niet een nieuw gebaar bedacht te worden. Op deze

waarin de gebarentaalonderzoeksgroepen van de Universiteiten van Amsterdam, Leiden en Utrecht samenwerken, heeft net een grote subsidie van NWO gekregen om een database op te richten (project VISIBASE). In dit project zal ook gebruik gemaakt worden van de ervaringen van de reeds bestaande gebarendatabase SIGNBASE.

Op grond van de verzamelde gegevens kunnen criteria geformuleerd worden voor het vaststellen van voorkeursgebaren. Hoewel er duidelijke aanwijzingen bestaan dat er nauwelijks sprake is van regionale variatie met betrekking tot de grammatica van de NGT is het noodzakelijk om onderzoek te doen naar diverse aspecten van de grammatica. Eventueel zal naast een voorkeurslexicon ook een voorkeursgrammatica ontstaan.

Tweede fase

Parallel aan de eerste fase loopt de tweede fase: het vaststellen van voorkeursgebaren, het vaststellen van voorkeursregels voor de grammatica van de NGT en het uitbreiden van het lexicon. Voor deze werkzaamheden zou een commissie benoemd kunnen worden waarin dove mensen uit de

verschillende regio's zitting hebben, bijvoorbeeld de dove docenten die aan de verschillende scholen verbonden zijn. Deze commissie, geadviseerd door taalkundigen die zich bezighouden met de inventarisatie en onderzoek naar de grammatica van de NGT, zou aan de hand van bepaalde criteria voorkeursgebaren en nieuwe gebaren kunnen vaststellen.

Zoals eerder al besproken is, betekent het aanwijzen van bepaalde gebaren tot voorkeursgebaren niet dat alle andere gebaren verkeerd zouden zijn of niet meer gebruikt zouden moeten of mogen worden. Het houdt alleen in dat bij de ontwikkeling van cursusmateriaal, lesmateriaal voor dove kinderen, video's, cd-rom's en het gebruik van NGT in de media, de voorkeursgebaren gebruikt moeten worden, zodat er landelijk meer eenheid zal ontstaan.

Derde fase

Het in de tweede fase gevormde voorkeurslexicon en het nieuw ontwikkelde lexicon worden in fase drie op allerlei manieren verwerkt en beschikbaar gesteld, waardoor er landelijk meer eenheid zal ontstaan in het gebruik van gebaren. Het uitvoeren van dit beleid houdt in: het maken van gebaren woordenboeken

(zowel tweetalig, Nederlands-NGT, als ééntalig), het ontwikkelen van lesmateriaal waarin de voorkeursgebaren gebruikt worden, het gebruik van voorkeursgebaren in de media, in de tolkopleiding en in landelijke gebarentaalcursussen.

Voorbeelden van een dergelijke werkwijze zijn de gebarentaal CD-roms die door de NSDSK geproduceerd zijn: Nederlandse Gebarentaal op CD-ROM deel 1, deel 2 en de Educatieve CD-ROM Natuur en Milieu (Schermer e.a., 1996, 1997).

Zoals in de inleiding besproken is, verloopt een proces van standaardisatie op een natuurlijke manier wanneer er veel contact is tussen leden van de taalgemeenschap. De media spelen hierin een belangrijke rol. Door een wekelijks televisieprogramma over en in de NGT zoals aanbevolen in het rapport 'Meer dan een gebaar' zal de bekendheid van de standaardvariant groeien. De Nederlandse Gebarentaal heeft geen geschreven vorm, maar officiële stukken, ambtelijke mededelingen enz. kunnen toegankelijk gemaakt worden in de NGT en beschikbaar gesteld worden via video en/of CD-rom's. Op deze manier wordt de standaardvariant beter bekend onder de volwassen dove.

Een aanpak zoals hierboven geschetst is, zal alleen dan succesvol zijn als een wetenschappelijk, onafhankelijk en landelijk instituut de activiteiten op dit terrein van de lexicografie van de Nederlandse Gebarentaal kan coördineren en aansturen. Zoals boven is opgemerkt, kan taalbeleid verschillende resultaten opleveren. Om het taalbeleid bij te kunnen stellen is het ook noodzakelijk om het proces van standaardisatie te monitoren en te evalueren. Ook dit is duidelijk een taak voor een dergelijk instituut.

Literatuur

Appel, R. e.a. 1992 **Inleiding Algemene Taalwetenschap** ISG publications

Bell A. 1991 **Language in the Media** Oxford, Blackwell.

Cathomas-Bearth R. **Das Interesse der UNESCO in der Sprach-**

standardisering.

In: Lüdi G.(ed) Sprach-standardisierung Universitätsverlag Freiburg, Schweiz, pp.VII-XIV

Crystal D. 1985 **Linguistics Penguin.**

Kohstamm G.A. e.a. 1981 **Nieuwe streeflijst woordenschat voor 6-jarigen Swets & Zeitlinger, Lisse.**

Lasomer X. & Vermeer A. 1990 **Streeflijst Woordenschat Moluks Maleis Steunpunt Edukatie Molukkers, Utrecht.**

Mühlhäusler P. 1991 **Language Planning and small languages: the case of the Pacific area.** In Lüdi G. (ed) Sprachstandardisierung Universitätsverlag Freiburg, Schweiz, pp.131-161

Schermer, G.M. 1986. **Lexical variation in Dutch Sign Language.**

In: B. Tervoort (ed): Signs of Life. Proceedings of the 2nd European Congress on Sign Language research.

Schermer, G.M. 1990. **In search of a language.** Influences from spoken Dutch on the Sign Language of the Netherlands. Dissertatie. Universiteit van Amsterdam. Eburon. Delft.

Schermer, G.M., Pauluis, F. e.a. 1996,1997. **Nederlandse Gebarentaal op CD-ROM, deel 1 en deel 2.** NSDSK/BSL.

Schermer, G.M., Pauluis, F. e.a. 1997. **Educatieve CD-ROM, Natuur en Milieu.** NSDSK/BSL.

¹ Bij een UNESCO congres over taalstandaardisatie in 1991 werd dit probleem meteen geconstateerd: "Der Weg zur Einheit in der Vielfalt ist jedoch ein äußerst subtiler Prozess, der an jedem Ort anders angegangen werden muss. ... Schliesslich darf durch die Sprachstandardisierung die Identität nicht verletzt werden, die für das Selbstverständnis der Sprachgemeinschaften so wichtig ist" (Cathomas-Bearth 1991:XII).

GEHOORD EN GEZIEN

Protocol taal-/spraakdiagnostiek

NVLF/FENAC/BOSK en FOSS

Veel ouders van kinderen met spraak-/taalproblemen herinneren zich het moeizame traject totdat hulpverleners eindelijk de ernst van de problemen bij hun kinderen erkenden. Bovenstaande organisaties geven in het nieuwe protocol de meeste ideale route aan om ouders en kinderen effectief en efficiënt te helpen. De organisaties hebben dit initiatief genomen om te voorkomen dat kinderen niet goed of te laat worden geholpen. Daartoe hebben zij de volgende twee punten in het protocol beschreven.

- een overzicht van beslismomenten over de spraak-/taaldiagnostiek bij kinderen
- afspraken over de diagnostiek en het vervolgtraject bij kinderen bij wie

de spraak-/taalontwikkeling zorgen baart.

In drie leeftijdscategorieën worden de screening, het verwijstraject, de diagnostiek en het traject na de diagnostiek beschreven. Van belang is, dat bij ernstige twijfels over de spraak-/taalontwikkeling multidisciplinaire diagnostiek binnen een audiologisch centrum mogelijk is. Verwijzingen door de huisarts op aandringen van de logopedist is hiervoor bijvoorbeeld noodzakelijk. Met name de Commissies van Onderzoek van de scholen zullen effecten van de afspraken waar kunnen nemen.

De Nederlandse Vereniging voor Logopedie en Foniatrie (NVLF), de

Federatie van Nederlandse Audio-logische Centra (FENAC), de Vereniging van motorisch gehandicapte kinderen en hun ouders (BOSK) en de Nederlandse Federatie van Ouders van Slechthorende kinderen en kinderen met Spraak-/taalmoeilijkheden zijn het in november 1997 eens geworden over de onderlinge samenwerking, die voor de hulpverlening aan de kinderen met spraak-/taalproblemen nodig is.

Voor belangstellenden is het protocol opvraagbaar bij bovenstaande verenigingen of bij de Stichting Dienstverleners Gehandicapten (SDG. Postbus 22, 3500 AE Utrecht).